

AZ ISMERETLEN REFORMER. IV. KÁROLY BELPOLITIKÁJA

IV. Károly¹ történelmünk egyik legválságosabb periódusában uralkodott, miközben 1916. november 21. és 1918. november 13. között irányította az 52 millió fős, és csaknem 700 ezer km² nagyságú Osztrák–Magyar Monarchiát. Annak ellenére, hogy a történeti közvélemény szerint Károly jó szándékú, de inkompetens, szerencsétlen király volt, uralkodását áttekintve számos máig ható reformelképzelést és közpolitikai meglátást fedezhetünk fel. Írásomban főként e szempontok alapján értékelem Károly belpolitikáját.

A KEZDETEK

I. Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halála a Habsburg Birodalom klasszikus korszakának végét jelentette – a 86 éves monarcha utóda a két generációval fiatalabb, mindössze 29 éves Károly lett. Pusztán e tényre visszavezethetően számos új intenció, meglátás került most a birodalom vezetésébe.

Károly politikájának megértéséhez érdemes felidézni, hogy jó viszony, már-már apa-fiú kapcsolat fűzte nagybátyjához, Ferenc Ferdinánd főherceghez. Ennek is köszönhetően Károly a birodalomról való gondolkodásában átvette utóbbi elképzeléseinek jelentékeny részét, mint pl. a dualista állam föderalizálásának lehetőségét. Már 1905 táján felvetődött olyan terv, amely a dualista monarchiából egy tizenhat régiós, konföderalisztikus államszövetséget alakított volna ki, esetleg három-négy állam egyenrangú szövetségét hozta volna létre. Ám ezek az elképzelések akkoriban még mind az osztrákok, mind a magyarok részéről elutasításra találtak. Ugyanakkor Károly nem osztozott Ferenc Ferdinánd magyarokkal szembeni antipátiájában, bár a cseheket hasonlóan kedvelte, mint nagybátyja.

A trónörökös pár 1914. június 28-i meggyilkolása után Károly hirtelen az 52 millió fős Monarchia trónjának új várományosává, egyúttal fontos politikai szereplővé lépett elő. A főherceg tanulmányi képzettsége ugyanakkor – a konzervatív hagyományoknak megfelelően – nem nevezhető túl alaposnak: gimnáziumi tanulmányait követően Prágában hallgatott jogot.

Károly a háború első három évében katonai szolgálatot teljesített, így mindazon hadszíntereket megismerte, ahol a Monarchia harcolt. Amikor 1916. december 30-án magyar királlyá koronázták, egyike volt azon kevés uralkodónknak, akinél a hagyományos négy égtáj felé tett kardvágás valós tartalmat takart.

SZEMÉLYCSERÉK ÉS A BÉKE

Károly reformpolitikája kezdetben a régi politikai és katonai establishment lecserélésére fókuszált. E folyamatban kiemelhető Ernest von Koerber osztrák miniszterelnök, Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy, a vezérkar főnöke, illetve az 1917. májusában leváltott Tisza István gróf, magyar miniszterelnök leváltása is. A császár és király ezen politikáját sokan bírálták az elmúlt száz esztendőben, azt azonban a kritikusok is elismerték, hogy új politikához új emberek kellenek. Ezekben a hónapokban ragadt az uralkodóra a „hirtelen Károly” (*Karl der Plötzliche*) jelző, amely elsődlegesen is döntéshozatali stílusát jellemezte.

¹ I. Károly néven osztrák császár. Írásomban a továbbiakban az általa inkább preferált, egyszerűbb „Károly” alakot fogom használni.

Károly reformelképzeléseire nagymértékben hatottak felesége, Zita császár- és királyné intenciói. Ennek több jele is volt, de talán a király azon levele a leglátványosabb bizonyíték, amelyben Károly utasította Ottokar Czernin külügyminisztert, hogy minden fontosabb ügyről tájékoztassa Zitát. Hitvese állt az első világháború legfontosabb békekezdeményezése, az ún. Sixtus-misszió mögött is. Károly e diplomáciai lépése számos szempontból is újtásnak minősült: akár levelei eljuttatásának módja, akár annak tartalma miatt. A legérzékenyebb Károly-féle ígéret Elzász-Lotaringiára vonatkozott: a monarcha elfogadta a franciáknak az erre a területre vonatkozó igényét. Ez a kérdés köztudottan a háború egyik sarokpontja, a német-francia ellentét meghatározó eleme volt. De a Monarchiát érintő területi követelésekkel kapcsolatban Károly jelezte azt is, hogy területekről nem mond le senki javára, így az olaszokéra sem. Morális megfontolások mellett az uralkodó reálpolitikailag is helyesen ismerte fel, hogy a Monarchia helyzete még a központi hatalmak győzelme esetén is romlani fog, ekként a német *Mitteleuropa*-tervetek is meg kívánta akadályozni. A békejavaslat végül nem realizálódott, a háború nem ért véget, ráadásul a levelet 1918 tavaszán publikálták a franciák, így Károly a németek szemében elveszítette hitelességét is.

VÁLTOZÁSOK A HADERŐBEN

Amikor 1916-ban Károly trónra lépett, javában zajlott a háború, így nem véletlen, hogy első intézkedései zöme a haderőt érintette. December 2-án átvette a hadsereg tényleges főparancsnokságát, és itt is személycseréket fogantatosított: a fontosabb katonai posztokon lévők közül leváltott jó néhány személyt, továbbá rendelettel eltörölt bizonyos katonai fegyelmezési módokat, mint a vasra verés vagy a kikötés. Emellett megtiltotta a még mindig létező párbaj intézményét is. A háború forгатagában igyekezett „humanizálni” a hadvezetést, amelynek eredménye lett, hogy a Monarchia összveszteségei mintegy 10 %-át szenvedte el főparancsnoksága idején, más szavakkal a háború első „félideje” jóval véresebb volt. Károly 1918 elején – a magyar csapatok hősiességét látva – felvetette, hogy önálló magyar nemzeti haderőt kellene létrehozni, vagyis kettébontotta volna a haderő 80 %-át kitévő, császári és királyi közös hadsereget. Jóllehet 1868 óta létezett a magyar királyi honvédség is, az mind létszámában, mind felszerelésében inkább auxiliáris erőt jelentett. A Legfelsőbb Hadúr tervét a Monarchia tábornoki elitje elvetette, jelezte ugyanakkor, hogy a háború után lehetségesnek, sőt szükségesnek tartja e reformot. Ennek ellenére Károly kezdeményezésére a magyar nyelv már 1918-ra a némettel egyenrangú vezényleti nyelv lett a hadseregben: azon csapattesteknél, amelyeknél a magyarok voltak többségben, a katonai közigazgatásban lehetett használni a magyart, amely engedmény forradalminak számított azokban az időkben.

A HÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN

A császár és király birodalmát sok tekintetben átszervezte rövid uralkodása idején – döntően a szociális kérdés rendezésének égisze alatt. Károly önálló népjóléti minisztériumokat hozott létre a Monarchia mindkét államában, üdültetési programot hívott életre szegény gyermekek számára, bevezette a minimálbért, illetve törekedett a munkavállalói terhek csökkentésére, pl. a házbérek szabályozásával. Ezek a szociális lépései annyira példamutatók voltak, hogy azokból sokat az 1919. évi magyar proletárdiktatúra is lemásolt, természetesen letagadva és elhallgatva, hogy mind az ötlet, mind az első gyakorlati kivitelezés Károlytól származott.

A király birodalmát sok szempontból vonatról irányította: uralkodási stílusa is gyökeresen eltért Ferenc József gyakorlatától, méltán lehet „mozgó uralkodóként” említeni őt. Uralkodásának szűk két esztendeje alatt 80 000 kilométert tett meg, bejárva a Monarchiát, valamint annak négy frontját. A Monarchia mindhárom szövetséges államában is járt, külön kiemelhető az 1918 májusában tett isztambuli útja. A király szakított a merev spanyol etikett szabályrendszerével, amelynek következtében közvetlenül megismerhette népei nélkülözését.

Erre számos fotós bizonyíték van, legyen szó akár nyomorgó, kelet-galíciai zsidó közösségről, vagy a porig égett Gyöngyös hontalanná vált magyarjairól.

Károly úgy vélte, hogy „legyünk nagylelkűek, ez a legjobb politika”. Ebbéli maximája párhuzamba állítható a ma divatos, Abraham Lincoln-i „*with malice toward none*” politikájával, vagyis hogy közéleti aktivitásunk során senki iránt se tanúsítsunk rosszindulatot. Ennek keretében 1917 májusában általános közkegyelmet hirdetett a politikai foglyok jelentős részének. Ezekre a lépésekre az uralkodót az oroszországi események is sarkallták, de utólagos ismeretei birtokában sem revideálta akkori nézeteit. Uralkodásának egyik legfőbb paradoxona, hogy maga törekedett minél mélyebb és gyorsabb demokratizálásra pl. a választójog kérdésében. Ennek bővítését elsősorban a frontarcosokkal kezdte volna – és ez volt az a terület, amely miatt Tiszát is felmentette. Az energikus és tehetséges kormányfőt azonban megfelelő emberrel nem tudta, talán nem is lehetett felváltani.

A MANIFESZTUM

Károly reformtörekvései közül a legbátrabb lépést 1918. október 16-án hajtotta végre, amikor föderalizálta a birodalom ciszlajtán (osztrák) felét. Ez voltaképpen egy új alkotmánytervezetet jelentett, amelynek kidolgozásában a haderő vezetése is részt vett. A manifesztumra sokan a Monarchia szétesésének a dokumentumaként tekintenek, jóllehet a császár azért bocsátotta ki, hogy Wilson elnök híres 14 pontjának megfelelően – kvázi demokratizálva Ausztriát – békét kínáljon az antantnak. Az amerikai elnök 1918. január 8-án deklarálta ezen pontokat. A jegyzék 10. pontja foglalkozott az Osztrák–Magyar Monarchiával, kimondva, hogy népei számára biztosítani kell a szabadabb fejlődés lehetőségét. Homályos volt ugyanakkor, hogy mit is jelentett valójában ez a szabadabb fejlődés. Egy föderalista államalakulatot, ahogy azt Ferenc Ferdinánd gondolta, vagy, ahogy Edward Benešek vélték: önálló államok létrehozását? Két nappal a manifesztum kiadása után azonban az antant deklarálta, hogy a wilsoni pontok már nem érvényesek – más szavakkal épp a demokrácia égisze alatt súlyosan megvezették Károlyt. Az Ausztriában élő nemzetiségek ekkor már nem elégedtek meg az autonómiával, hanem önálló „nemzetállamok” kialakítására törekedtek. Hamarosan a nemzeti tanácsok sorra proklamálták függetlenségüket, és Ausztria *de facto* szétesett. Mindez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a Magyar Királyság súlya még inkább növekedett – ez a folyamat ugyan 1867 óta folyamatos volt, de a világegés tovább gyorsította azt.

A manifesztum jogilag nem érintette Magyarország belső szerkezetét, és nem vonatkozott a horvát–magyar viszonyra sem; vagyis nem bontotta meg a magyar szent korona országainak az integritását, megváltoztatta ugyanakkor a kiegészítés keretrendszerét.

Jószándéka ellenére így a manifesztum kibocsátása Károly uralkodásának egyik legnagyobb hibájává vált: óriási magyar belpolitikai botrány lett belőle, és elősegítette a történelmi Magyarország bukását is. Önmagában az, hogy a császár megváltoztatta a birodalmi alkotmányt, nem jelentette az 1722–23. évi Pragmatica Sanctio rendelkezésének a megváltoztatását, az osztrák–magyar perszónáluniós rendszer létének a megkérdőjelezését, amit egyébként a magyar politikusok is elismertek. Hasonló rendszerváltás már történt 1849-ben, 1859-ben, 1861-ben és 1867-ben, is, vagyis nem volt példa nélküli az októberi manifesztum. Az uralkodó így racionálisan és morálisan helyesen cselekedett.

BELPOLITIKA A BUKÁS UTÁN

Károlyt az új osztrák állam november 11-én arra kényszerítette, hogy lemondjon a császári trónról. Két nappal később a Bécstől mintegy 30 km-re keletre fekvő eckartsau-i vadászkastélyban IV. Károly magyar király nyi-

latkozatot tett közzé, amelyben felfüggesztette magyar uralkodói jogköreinek gyakorlását. Kijelentette, hogy trónra lépésétől kezdve kiemelt célja volt a háború lezárása és elfogadja, ha a magyar nép meg kívánja változtatni államformáját – ezt azonban népszavazáshoz kötötte volna. Ezt követően a király lényegében eltűnt a hazai belpolitika térképéről – egészen 1921 húsvétjáig, amikor első alkalommal tért vissza Magyarországra, hogy újra elfoglalja a trónt. A versailles-i békerendszer létrejötté idején már svájci száműzetésben élt – ugyanakkor rendszeres levelezésben és kapcsolatban állt a magyarországi politikusokkal. Tekintettel arra, hogy a trianoni békediktátum *expressis verbis* nem szabályozta a magyar államforma kérdését, Károly mindkét visszatérési kísérletekor reális lehetőségként tekintett arra, hogy ténylegesen elfoglalhatja a magyar trónt.

Restaurációs törekvései sok szempontból reálisnak minősíthetők: a király elsősorban a dunántúli politikai tényezőkre számíthatott, valamint arra, hogy a megcsonkított magyar államot nem fogják veszélyesnek érezni a környező hatalmak, amennyiben visszatér a trónra. Ebben viszont csalatkoznia kellett, amelynek legfőbb oka az volt, hogy az utódállamok nem engedhették meg a visszatérését, mert az esélyt kínálhatott a dinasztikus alapon létrejött Monarchia újjászületésére. Nem számolt a magyar politikumban erősen meglévő '48-as hagyománnyal sem, amelyre mind Horthy, mind Bethlen ügyesen apellált. E tényezők vezettek 1921 októberében a királyi pár magyarországi, majd Madeirára történő internálásához. Károly kudarcát egyik legfeltétlenebb híve, Lehár Antal cs. és kir. vezérőrnagy így foglalta össze: „*A különbség felfogásunk között az volt, hogy [a legitimisták] a törvényes állapot helyreállítását, azaz a király visszatérését törvényeink integráns alkotórészeként, a magyar káoszról történő megmenekülésnek tekintette, addig Horthy és emberei egyáltalán nem gondoltak arra, hogy a könnyen megszerzett hatalmat kiengedjék a kezükből — még a jogszerű királynak sem.*”

ÖSSZEGRÉS

Károly kétéves uralkodása bátor reformokra épült, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a háború alatt, szerencsétlen körülmények közepette vezette be őket. Egy olyan időszakban, amikor minden intézkedésnek nagyszabású és olykor fatális következményei lehettek mind a harctéren, mind a nagy nyomás alatt élő hátszágban – kétséges, hogy lett-e volna olyan személy, aki meg tudja akadályozni a Monarchia összeomlását. Károly morális szempontból helyes döntéseket hozott, és sok esetben jó reálpolitikusnak bizonyult. Alapvetően igaza volt abban, hogy birodalma demokratikus jellegét megerősítse, és elképzelései a 20. századi európai kereszténydemokráciában tovább éltek: 1922-es halála után ezt a hagyományt vitte tovább felesége, valamint Habsburg Ottó is. Károly öröksége hazánk történelmében Mindszenty József hercegprímás politikájában tükröződött legjobban, noha ezzel a ténnyel nem nagyon vagyunk tisztában.

Az uralkodó békekezdeményezési szándéka volt a birodalom túlélésének utolsó esélye. Ebben való kudarcát ugyanakkor a hadviselő felek által képviselt engesztelhetetlenség okozta, amely nem pusztán négy nagy múltú monarchia bukását idézte elő, hanem egész Európa kivézését eredményezte.

IV. Károly sorsa, politikája és nem utolsósorban emberi tartása révén méltó példakép lehetne napjaink közéleti szereplőinek is, amennyiben megértenénk Apponyi Albert gróf Károly halálakor megfogalmazott gondolatát: „*Láthatjuk [...] mit veszített Magyarország IV. Károllyal, kinek tiszta és szent emlékének mindörökké megőrzi a nemzet.*”²

² Apponyi Albert gróf Károly királyról. *Budapesti Hírlap*, 1922. április 4., 7.

BIBLIOGRÁFIA

Károlyral részletesen foglalkoztam a Monarchia vezérkarának főnöke, Arz Artur cs. és kir. vezéreztredes kapcsán, ahol a Tisztelt Olvasó megtalálhatja a felhasznált szakirodalom jegyzékét.

- Apponyi Albert gróf Károly királyról. *Budapesti Hírlap*, 1922. április 4., 7.
- Ligeti Dávid: *Előre, Arz!* Kolozsvár, Kriterion, 2019.